

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی
دانشکده حقوق و الهیات

گروه حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد (M.A.)

رشته حقوق جزا و جرم شناسی

موضوع

مطالعه فقهی و حقوقی ارتداد

استاد راهنما:

دکتر محمدرضا شادمان فر

استاد مشاور:

دکتر راضیه قاسمی

نگارش

سید حشمت الله دولتخواه

ب

واگذاری حقوق

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر دست آوردهای مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از پژوهش موضوع این پایان‌نامه/رساله متعلق به دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی است. دانشجو موظف به رعایت آیین‌نامه و منشور اخلاق در پژوهش برای ارائه و یا چاپ مطالب مستخرج از پایان‌نامه/رساله می‌باشد.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
 دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی
 دانشکده حقوق و الهیات
 گروه حقوق

تأییدیه‌ی اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه‌ی نهایی پایان‌نامه‌ی آقای سید حشمت اله دولتخواه را تحت عنوان مطالعه فقهی و حقوقی ارتداد در رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را با نمره ۱۹ و درجه عالی برای تکمیل درجه‌ی کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر محمد رضا شادمان فر	استاد یار	
۲- استاد مشاور	دکتر راضیه قاسمی	استاد یار	
۳- استاد داور	دکتر امین امیریان	استاد یار	
۴- استاد داور	دکتر علی یوسف زاده	استاد یار	
۵- مدیر گروه	دکتر محمد رضا شادمان فر	استاد یار	

Scanned by TapScanner

ماه حاصل اندوخته‌ایم را تقدیم می‌کنم به:

استوارترین تکیه‌گاهم، پدرم

ودریای بی‌کران مهربانی، مادرم

که هرچه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هرچه بگو شتم قطره‌ای از دریای بی‌کران مهربانیان را سپاس توانم بگویم.

شکروقدردانی

سپاس بی کران از خداوند خوبم که فرصت گام برداشتن در مسیری را که همواره بدان عشق می ورزیم فراهم ساخت. امید که به خواست او قدم های بلندتر و

مستحکم تری در دنیای بی اتسای علم بردارم. از استاد عزیزم جناب آقای دکتر محمد رضا شادمان فر که زحمت راهبانی ام را بر عهده داشتند و صبورانه همراهی ام

کردند و همچنین از استاد عزیزم سرکار خانم دکترراضیه قاسمی که عهده دار مشاوره ام در اینکار بودند و به حق بیش از آنچه که از یک استاد مشاور انتظار می رود یاری ام

کردند، صمیمانه سپاسگزارم. شاگردی این دو استاد ارجمند افتخاری بود یادمانی. در آخر از همه دوستانی که در محارث این پیمان نامه یاری ام کردند کمال تشکر را دارم

و برای همه عزیزان توفیق روزافزون را آرزو مندم.

چکیده

یکی از شبهات حقوقی که تحت عنوان آزادی عقیده و مذهب به نظام اسلامی مطرح می شود جرم تلقی کردن، تغییر مذهب (ارتداد) و مجازات قایل شدن برای مرتد است. سوال اصلی که مطرح است این آیا قانون گذار جدید مجازات اسلامی، مجازات ارتداد را به درستی تبیین نموده است؟ حکم ارتداد جزء حدود است یا تعزیر است؟ قانون گذار جدید مصادیق ارتداد را مشخص نکرده، فقط در ماده ۲۹۲ به حکم ساب النبی پرداخته است. اگر جزء تعزیرات باشد امکان تعدیل و تبدیل آن توسط حاکم اسلامی میسر است. روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی- تویفی می باشد و اهداف آن بررسی عوامل تأثیر گذار بر جرم ارتداد بررسی و مراجعه به آیات و روایات در خصوص مرتد است. نتایج پژوهش عبارتند از: در تعریف ضروریات دین و مصادیق آن و نیز ارتباط ارتداد با انکار ضروری دین را مورد بررسی قرار باید گرفته شود و همچنین نظریات فقهای اسلامی در زمینه رابطه ارتداد فکری و انکار ضروریات دین را باید در این مورد در نظر داشته باشیم .

کلیدواژه ها: تغییر مذهب ، ارتداد ، آزادی عقیده ، جرم انگاری

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	۱- بیان مسئله
۳	۲- پیشینه تحقیق
۴	۳- اهمیت و ارزش تحقیق:
۵	۴- اهداف تحقیق:
۵	۵- سوالات تحقیق
۵	۶- فرضیه های تحقیق
۶	۷- روش تحقیق:
۷	فصل اول- تعریف، مصادیق و بررسی ارتداد
۷	بخش اول- ارتداد
۷	گفتار اول- تعریف ارتداد
۸	گفتار دوم- اقسام ارتداد
۸	گفتار سوم- شرایط تحقق ارتداد
۹	۱- بلوغ
۱۰	۲- کمال عقل
۱۱	۳- اختیار
۱۱	۴- علم به مضمون لفظ
۱۲	۵- قصد داشتن به مدلول لفظی و انکار آن بطور جدی
۱۲	بخش دوم- راههای اثبات ارتداد
۱۲	گفتار اول- اقرار
۱۳	گفتار دوم- شهادت
۱۴	فصل دوم- ارتداد در فقه و حقوق موضوعه
۱۵	بخش اول- کیفر ارتداد
۱۸	گفتار اول- بررسی ماهوی حکم مرتد
۲۱	گفتار دوم- قواعد کلی در مورد مرتد
۳۰	گفتار سوم- ماهیت تعزیری حکم مرتد

- ۱- به کار نگرفتن تعبیر حد در روایات ۳۰
- ۲- تعابیر فقها در مورد کیفر مرتد ۳۱
- ۳- انعطاف پذیری کیفر مرتد در قرآن ۳۲
- ۴- انعطاف پذیری کیفر مرتد در روایات ۳۳
- بخش دوم- نظریه های حقوقی کیفر مرتد در فقه ۳۷
- گفتار اول- رویکرد انکار ۳۷
- گفتار دوم- رویکرد تحلیل ۴۱
- گفتار سوم- گرایشات سیاسی ۴۲
- گفتار چهارم- گرایشات اجتماعی ۴۳
- گفتار پنجم- گرایشات فردی ۴۳
- گفتار ششم- رویکرد تقیید ۴۵
- فصل سوم- مجازات مرتد از منظر روایات و نظرات فقها ۵۵
- بخش اول- ضروریات دین اسلام ۵۶
- گفتار اول- انکار اصل دین ۵۶
- گفتار دوم- انکار یکی از احکام ضروری و بدیهی دین اسلام ۵۶
- گفتار سوم- یکی از احکام قطعی ولی غیرضروری اسلام ۵۷
- بخش دوم- اثبات موجبات حدود ۵۸
- گفتار اول- کیفرهای مرتد فطری از نظر امامیه ۵۸
- گفتار دوم- کیفرهای زن و مرد مرتد فطری از نظر امامیه ۵۹
- گفتار سوم- کیفرهای مرتد ملی از نظر امامیه ۶۲
- گفتار چهارم- کیفرهای مرتد از نظر اهل سنت ۶۳
- 1- کیفرهای مرتد از نظر حنیفه ۶۳
- 2- کیفرهای مرد مرتد از نظر حنیفه ۶۴
- 3- کیفرهای زن مرتد از نظر حنیفه ۶۵
- 4- کیفرهای مرتد از نظر مالکیه ۶۶
- 5- کیفرهای زن مرتد از نظر مالکیه ۶۷
- 6- کیفرهای مرتد از نظر شافعیه ۶۷
- 7- کیفرهای مرتد از نظر حنابله ۶۸

- گفتار پنجم- ملحقات حکمی ارتداد (توابع ارتداد)..... ۷۰
- 1- ساحر و جادوگری..... ۷۰
- 2- زندیق در فرهنگ اسلامی ۷۱
- 3- دشنام دهنده به پیامبر اسلام و دیگر پیامبران..... ۷۲
- 4- پوشیدن زنا و لباسهای مخصوص کفار ۷۴
- 5- کسی که قائل به تناسخ باشد ۷۴
- نتیجه گیری ۷۵
- پیشنهادات ۷۷
- فهرست منابع و مآخذ ۸۰

مقدمه

احکام مرتد بخشی از مباحث مسلم حقوق جزا در فقه اسلام محسوب می‌گردد. مسئله حکم ارتداد در میان فقهای شیعه و سنی مورد اتفاق بوده و کسی درباره مجازات مرتد چون قتل، حبس ابد (برای زن)، مصادره اموال و جدایی از همسر تردید نکرده است. روشن است چنین احکامی نقش بازدارندگی دارد و اگر کسی نسبت به عقیده اسلامی تردید پیدا کرد و یا با بررسیهایی به این عقیده و نظر رسید که اسلام یا عقاید مهم اسلامی درست نیست (به نظر خودش)، در این صورت فرد یا باید در ظاهر تظاهر و ریا کند و در باطن این شبهه را نگه دارد و یا این شبهه را به بیرون منتقل کند و کسانی به او پاسخ دهند. اگر فضای برخورد با شبهه و اشکال تنگ باشد و خطر جانی برای شخص مطرح باشد، امکان طرح شبهه و اشکال پدید نخواهد آمد و هیچ‌گاه به شبهات پاسخ داده نخواهد شد و فرهنگ ریا و نفاق در جامعه رواج پیدا خواهد کرد. بنابراین کسی نمی‌تواند بگوید در جامعه اسلامی آزادی عقیده وجود دارد؛ چون آزادی عقیده هم در انتخاب کردن و هم در وانهادن است و کسی که نمی‌تواند به هر دلیلی عقیده خود را وانهد؛ یعنی آزادی عقیده ندارد. آزادی عقیده هم در آغاز و هم در ادامه آن مطرح است. کلمه رد و ارتداد بارها در قرآن به کار رفته و معمولاً هم درباره برگشت از دین آمده است. به عنوان نمونه به مواردی اشاره می‌شود: در چند آیه از قرآن موضوع ارتداد مطرح شده است از جمله: (مائده، ۵۴)؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید هر کس از شما از دین خود برگردد، به زودی خدا گروهی دیگر را می‌آورد که آنان را دوست می‌دارد و آنان [نیز] او را دوست دارند [اینان] با مؤمنان فروتن [او] بر کافران سرفرازند، در راه خدا جهاد می‌کنند و از سرزنش هیچ ملامتگری نمی‌ترسند این فضل خداست، آن را به هر که بخواهد می‌دهد و خدا گشایشگر داناست» و (محمد، ۲۵)؛ «بی‌گمان

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مِنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»¹

«إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ»²

کسانی که پس از آنکه [راه] هدایت بر آنان روشن شد [به حقیقت] پشت کردند، شیطان آنان را فریفت و به آرزوهای دور و درازشان انداخت» که در آنها ارتداد مورد نکوهش قرار گرفته است.

همچنین در آیه (بقره، ۲۱۷)؛ «از تو درباره ماهی که کارزار در آن حرام است می پرسند، بگو کارزار در آن گناهی بزرگ و بازداشتن از راه خدا و کفر ورزیدن به او و بازداشتن از مسجدالحرام [=حج] و بیرون راندن اهل آن از آنجا نزد خدا [گناهی] بزرگ تر و فتنه [=شرک] از کشتار بزرگ تر است و آنان پیوسته با شما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از دینتان برگردانند و کسانی از شما که از دین خود برگردند و در حال کفر بمیرند، آنان کردارهایشان در دنیا و آخرت تباه می شود و ایشان اهل آتش اند و در آن ماندگار خواهند بود» با تفصیل بیشتری به موضوع پرداخته شده و مجازات مرتد در آخرت، حبیط اعمال و عذاب جاودان دانسته شده است.

۱- بیان مسئله

بی شک آزادی مقوله ای است که بسیاری از مکاتب و حکومت ها از آن سخن رانده اند و داعیه آزادترین حکومت ها و مکتب ها را داشته اند و مفهوم آزادی ارتباط بسیار تنگاتنگی با بحث ارتداد دارد و شبهه افکنی در عرصه عقاید دینی در برخی موارد باعث ارتداد مسلمانان می شود. مسأله ارتداد از صدر اسلام تا کنون در میان اهل فن همواره محل نزاع و مناقشه بوده و گاهی نیز با آمیخته شدن به تعصبات مذهبی و قومی و قبیله ای اسباب دور شدن از واقعیت را فراهم ساخته است. ارتداد معانی فراوانی دارد که یکی از معروف ترین آن ها عبارت است روگردانی از اسلام - قانون مجازات اسلامی متأثر از فقه بر مرتد به عنوان یکی از مصادیق مهدورالدم اقدام خاص کیفری بار کرده است. بحث ارتداد از مباحث مهمی است که ابعاد گوناگون آن در علم فقه و حقوق جزایی قابل پیگیری است، این بحث از سوی فقهای بزرگوار با استناد به روایات فراوانی که از ائمه اطهار (ع) نقل شده با صیغه

^۳ «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

فقهی مطرح گردیده و در بسیاری از کتب فقهی طی قرون متمادی، ثبت و ضبط است. ایراد شبهات و اشکالات گوناگون کلامی با استناد به اصولی که در قرون اخیر از سوی مکاتب فلسفی غرب مطرح شده و تعارضی که میان احکام ارتداد با مقولاتی چون حقوق بشر، آزادی عقیده و آزادی بیان با مفهوم غربی آن، احساس می شود، اهمیت بررسی این بحث را در ابعاد مختلف دو چندان ساخته است. هر چند بسیاری از شبهات مطروحه باید در حوزه مباحث کلامی پاسخ داده شود و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد، اما پرداختن به این مسأله از نظر فقهی و حقوق جزایی نیز در جهت روشن شدن پاره ای از ابهامات سودمند است چرا که مطابق ماده ۲۶ قانون مطبوعات آمده است هر کس بوسیله مطبوعات به دین مبین اسلام و مقدسات آن اهانت کند، در صورتی که به ارتداد منجر شود، حکم ارتداد در حق وی صادر و اجرا و اگر به ارتداد نینجامد، طبق نظر حاکم شرع بر اساس قانون تعزیرات با وی رفتار خواهد شد، که در این ماده از ارتداد صحبت شده است اما بطور دقیق تعیین مجازات نشده است. بحث ارتداد از مباحث دشوار فقهی، حقوقی است به طوری که نه اجماع و اتفاقی بین علمای اسلام وجود دارد و نه اجماع و اتفاقی میان علمای امامیه و نه میان علمای اهل سنت در کیفیت طرح بحث میان آنان اختلاف نظر وجود دارد. بدون تردید با عنایت به عنوان این پایان نامه آن چه که محور اصلی بحث را تشکیل می دهد بررسی عواملی است که در تحقیق مفهوم ارتداد تأثیر بسزایی داشته اند و همچنین مراجعه به آیات و روایات در خصوص مرتد و راه های پذیرش توبه مرتاد در ادامه بحث مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش به بررسی مطالعه فقهی و حقوقی ارتداد می پردازیم.

۲- پیشینه تحقیق

۱- شیعه علی (۱۳۹۷) در مقاله ای تحت عنوان (مقایسه آثار مدنی ارتداد در فقه اسلامی و حقوق ایران) به این نتیجه رسیده است که آثار مدنی ناشی از ارتداد شامل انحلال زوجیت (فسخ نکاح)، سلب مالکیت، محرومیت از

ارث و سقوط ولایت بر فرزند می‌گردد و آثار کیفری آن مجازات حبس و اعدام، بسته به نوع ارتداد و جنسیت مرتد می‌باشد. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که با وجود سکوت قانون در مورد ارتداد و آثار ناشی از آن و با وجود اختلاف-نظر راجع به امکان تعقیب کیفری مرتد بین حقوقدانان، تردیدی در اعمال آثار مدنی نسبت به شخص مرتد نیست.

۲- اصغرپور طلوعی (۱۳۹۶) در مقاله ای تحت عنوان (استقلال در سببیت انکار ضروری دین و نقش علم در تحقق ارتداد) به این نتیجه رسیده است که انکاری موجب ارتداد است که مستلزم انکار دین است. بر همین است اگر انکار ضروری دین به دلیل وجود شبهه ای از طرف انکار کننده باشد نه تنها موجب ارتداد نیست، بلکه باید به شبهه او پاسخ داده شده و مورد ارشاد و راهنمایی عالمانه قرار گیرد.

۳- معدنی (۱۳۸۵) در مقاله ای تحت عنوان (ارتداد و احکام آن با رویکردی به مبانی آزادی عقیده در اسلام) به این نتیجه رسیده است که تنافی بین احکام ارتداد با موضوع آزادی عقیده در اسلام بر محور تبیین فلسفه مجازات مرتد از طریق نشان دادن اهمیت و آثار سوء مترتب بر ارتداد استدلال است.

۳- اهمیت و ارزش تحقیق:

اکنون و با تکیه بر تجربه بزرگ تاریخی از فتاوی امام خمینی (س) درباره شهروند هتاک ایرانی و سلمان رشدی، به نظر می‌رسد "صدور حکم ارتداد" برای افراد مرتد، ابزاری قدرتمند در دست و قلم و بیان مراجع عظام تقلید است که می‌تواند سرنوشت کافران و مرتدان و دشمنان اسلام و قرآن و اهل بیت (ع) را به دوزخ ختم کند و به نظر می‌رسد با گستاخ‌تر شدن روزافزون دشمنان اسلام، این ابزار از کارآمدی بیشتری نسبت به گذشته برخوردار شده است. لذا با توجه به اهمیت این موضوع تحقیقی در زمینه به مطالعه فقهی و حقوقی پرداخته شد.

۴- اهداف تحقیق:

۱- بررسی عوامل تأثیر گذار بر جرم ارتداد بررسی و مراجعه به آیات و روایات در خصوص مرتد

۲- بررسی و شناخت راه های پذیرش توبه مرتد

۵- سوالات تحقیق

۱- آیا قانون گذار جدید مجازات اسلامی، مجازات ارتداد را به درستی تبیین نموده است؟

۲- حکم ارتداد جزء حدود است یا تعزیر است؟

۶- فرضیه های تحقیق

۱- به نظر می رسد که قانون گذار جدید مصادیق ارتداد را مشخص نکرده، فقط در ماده ۲۹۲ به حکم سبب النبوی پرداخته است .

۲- به نظر می رسد اگر جزء تعزیرات باشد امکان تعدیل و تبدیل آن توسط حاکم اسلامی میسر است.

۷- روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است.

فصل اول - تعریف، مصادیق و بررسی ارتداد

مذاهب فقهی چهارگانه اهل تسنن در تعریف ارتداد تعابیر گوناگونی دارند، حنیفه و مالکیه در تعریف ارتداد گفته اند.

بخش اول - ارتداد

ارتداد آن است که پس از آن که انسان با اقرار به شهادتین دین اسلام را اختیار کرد و ملتزم به احکام آن دو شهادتین شد، کفر را برگزیند." و شافعیه گفته اند: "ارتداد یعنی بریدن از دین اسلام با نیت یا سخن یا کار کفر آمیز". (مجموعه من کبار اساتذہ الفقه الاسلامی، ۱۴۱۱، ۴۰۲)

گفتار اول - تعریف ارتداد

ارتداد در لغت به معنی برگشتن است، از هر امری که باشد (طیبیان، ۱۳۷۶، ۱۱۴) و به نظر شیعه در اصطلاح فقه منظور از ارتداد برگشتن از اسلام است پس از گرویدن به آن و این یا با انکار یکی از اصول سه گانه دین اسلام، یعنی توحید و نبوت و معاد صورت می گیرد، یا با انکار یکی از ضروریات دین اسلام به شرط آن که به انکار یکی از اصول سه گانه دین اسلام منجر گردد. (الجبعی العاملی، ۱۴۱۰، ۳۳۵)

تعریفی که حنیفه و حنابله برای ارتداد بیان کرده اند با تعریفی که امامیه از ارتداد ارائه می دهد، تضادی ندارد. منظور از انکار ضروری دین آن است که آنچه همه مسلمانان آن را حرام می دانند (مثل شرب خمر و خوردن خوک) حلال دانسته شود، یا چیزی که همه مسلمانان آن را واجب می دانند (مثل نماز و روزه و زکات مورد انکار واقع شود. مذاهب چهارگانه اهل تسنن نیز انکار ضروری دین را موجب خروج از دین اسلام و ارتداد دانسته اند.

گفتار دوم-اقسام ارتداد

فقه‌های شیعه بر عکس اهل سنت، معتقدند که ارتداد به دو نوع ملی و فطری تقسیم می‌شود. در این خصوص در ترجمه لمعه آمده: "مرتد یا فطری است یا ملی: فطری کسی است که متولد شود در حال اسلام پدر و مادر و یا اسلامی یکی از آن دو و بالغ شود بر وصف اسلام به این معنی که از زمان ولادت تا حین بلوغ حکم به کفر وی نشده باشد... ولی جماعتی همان انعقاد نطفه را در حین اسلام یکی از ابویں کافی دانسته‌اند، دوم ملی: و آن کسی است که کافر بوده و قبول اسلام نموده و بعد برگشته است یا به انکار اصل اسلام یا انکار امر ضروری آن." (فیض و مهذب، ۱۳۶۶، ۲۱۴)

بعضی در تعریف مرتد ملی و فطری گفته‌اند: مرتد فطری مرتدی است که هنگام بستن نطفه او لااقل یکی از والدین او مسلمان بوده است. مرتد ملی مرتدی است که به هنگام بستن نطفه او والدین او کافر بوده‌اند. (فیض، ۱۳۷۳، ۳۶۷)

با توجه به این که اهل سنت، تقسیم ارتداد به دو نوع ملی و فطری را قبول ندارند، برای هر دو حکم یکسانی را بیان می‌کنند.

گفتار سوم- شرایط تحقق ارتداد

همانگونه که در کتب فقهی بیان شده است ارتداد با شرطهای عمومی همچون بلوغ، کمال عقل، اختیار، قصد داشتن و شرطهای اختصاصی مانند علنی کردن ارتداد توسط شخص مرتد تا جرم او جنبه اجتماعی پیدا کند، و یقین داشتن به مسئله‌ای که انکار می‌کند تحقق پیدا می‌کند. ارتداد به وسیله کلام و با الفاظ یا انجام کارهایی که به وضوح نشان دهنده توهین باشد، محقق می‌شود، بنابراین نماز نخواندن موجب ارتداد نمی‌شود، یا حتی اگر بگوید نماز نمی‌خوانم ولی منکر ضروری بودن نماز نباشد، مرتد محسوب نمی‌شود. [همان منبع، ۶۱۰]

علم مرتد به مدلول لفظ و قصد داشتن به مدلول لفظی که به کار می رود تحقق پیدا می کند. تعدادی از این شرط ها را برخی از مذاهب فقهی اسلامی مردود دانسته اند.

از میان شروط یاد شده برای تحقق ارتداد، در میان آیات ارتداد به شرط اختیار تصریح شده که در آیه ۱۰۶ سوره نحل مشاهده می شود. مفهوم این شرط آن است اگر فردی از روی اجبار و اکراه از اصول دین و یا ضروریات آن تبری جوید مرتد تلقی نمی شود. به دلیل آیه «من كفر بالله من بعد ايمانه الا من اكره وقلبه مطمئن بالايمان ولكن من شرح بالكفر صدرا فعليهم غضب من الله ولهم عذاب عظيم» [قرآن کریم، نحل، ۱۰۶] یعنی کسانی که بعد از ایمان کافر شوند بجز آن ها که تحت فشار واقع شده اند در حالی که قلبشان آرام و با ایمان است. آری آنها که کفر بورزند، غضب خدا بر آنهاست و عذاب عظیمی در انتظارشان است.

به نظر برخی مفسران، این آیه درباره مسلمانانی که در دست مشرکان گرفتار بودند تا مجبور به ترک اسلام و اظهار سخنان کفر و شرک شده بودند (از جمله عمار و پدرش یاسر و مادرش سمیه) به موجب این شان نزول، عمار، زیر فشار مشرکان از اسلام بیزاری می جوید و مسلمین پس از اطلاع از کار عمار حکم به کفر عمار می کنند و پیامبر صلی الله علیه و آله درباره عمار می فرماید: «عمار از فرق سر تا پا مملو از ایمان است و ایمان با گوشت و خون وی آمیخته» پس از چندی عمار گریه کنان نزد رسول خدا می آید و اظهار ندامت می کند و پیامبر به عمار می فرماید: «اگر باز تو را تحت فشار قرار دادند آنچه می خواهند بگو» که آیه فوق نازل می شود. [قرائتی، ۱۳۸۳، ۱۳۵]

ارتداد با شرایط خاصی تحقق می یابد و احکام مربوط به آن اجرا می شود. شرایط تحقق ارتداد عبارتند از:

۱- بلوغ

چون فرد نابالغ مکلف نیست و عمد وی در حکم خطاست، چه مراهق (نزدیک به بلوغ) باشد و چه نباشد. امامیه این شرط را به طور اجماع قبول دارند. اما از میان فقهای امامیه، شیخ طوسی، اسلام کودک مراهق را قابل قبول دانسته و در صورت خروج وی از اسلام، حکم به ارتدادش نموده و در این خصوص به این روایت استناد نموده

که در آن گفته شده: "للصبي اذا بلغ عشر سنين اقيمت عليه الحدود التامة و اقتص منه و تنفذ وصيته"، (النجفی، ۱۳۶۳، ۶۰۹) یعنی وقتی کودک به سن ده سالگی برسد همه حدود بر وی جاری می شود و قصاص می شود و وصیت وی نافذ خواهد بود. اما دیگر فقهای امامیه این روایت را قابل قبول ندانسته اند. برخی از فقهای شیعه معتقدند کودک و مجنون چنانکه مرتد شوند، باید تأدیب شوند. (امینی، آیتی، ۱۳۷۵، ۴۶۰)

زیدیه ارتداد و اسلام آوردن کودک را قابل قبول ندانسته اند و به قولی ارتداد وی را صحیح تلقی نموده اند ولی اجرای حد را بر وی منوط به آن دانسته اند که به سن بلوغ برسد. (مجموعه من کبار أساتذة الفقه الاسلامی، ۱۴۱۱، ص ۱۲۳).

شافعیه و مالکیه از مذاهب فقهی اهل تسنن، برای تحقق ارتداد بلوغ را شرط دانسته اند و لذا به ارتداد کودک حکم ننموده اند. اما حنیفه بلوغ را برای تحقق ارتداد شرط ندانسته اند و برخی از حنابله ارتداد کودک ممیز را صحیح دانسته اند. برخی از آنان سن لازم برای تحقق ارتداد را ده سال و برخی از ایشان هفت سال ذکر کرده اند. اما طبق نظر دیگری که از احمد بن حنبل نقل شده، ارتداد کودک صحیح نیست تا آن که بالغ شود. (النجفی، ۱۳۶۳، ۶۱۶)

۲- کمال عقل

ارتداد مجنون مطلق (که جنون مستمر دارد) و مجنون ادواری (که جنون موقت دارد) پذیرفته نیست. امامیه و مذاهب فقهی چهارگانه اهل سنت این شرط را قبول دارند. زیرا فرد مجنون مکلف نیست ولی در خسارات مالی که به دیگران وارد می کند، ملزم به جبران آن است.

از نظر امامیه ارتداد فرد سکران (مست) همانند ارتداد مجنون پذیرفته نیست. حنیفه و حنابله و مالکیه همچون امامیه ارتداد سکران را نپذیرفته اند. حنابله در یکی از اقوالشان و همچنین شافعیه حکم به ارتداد سکران نموده اند و گفته اند که پس از زوال مستی از فرد مرتد می خواهند که توبه کند و چنانچه توبه نکنند، کشته می شود. (الغروی، ۱۴۱۹، ۶۵۵).